

Я.В. ХОМЕНКО, к.э.н., ДонНТУ,
докторант НДЕІ Мінекономіки України

ІНСТИТУЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ОСНОВА СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Перехід пострадянських держав до ринкової економіки зумовив появу нової хвилі досліджень відносно чинників, що впливають на макроекономічні тенденції. Структурна трансформація і якість економічного зростання залишаються на порядку денному сучасних наукових досліджень.

Вивченням природи і характеру економічного зростання в Україні займаються такі провідні вчені і економісти, як Чухно А., Масловська Л., Петкова Л., Таміліна Л. [1-3]. Серед робіт російських вчених слід виділити роботи Папенова К., Третяка В., Губанова С., Радигіна А., Етнова Р., Дедова Л., Фельдмана А. та ін. [4-7].

Основне питання дискусії полягає в тому, чи є високі темпи економічного зростання передумовою або наслідком структурних зрушень усередині системи. Сьогодні актуалізується теза про те, що базовою умовою досягнення сталого економічного зростання визнається структурна трансформація, а основою ефективних структурних зрушень усередині системи стає інституційне середовище. У цьому значенні, як відзначає В.В. Дементьєв, “держава виступає головним чинником, що визначає стан, спрямованість і результати функціонування соціально-економічної системи в цілому” [8, с. 182]. Система економічної влади держави, “вносячи в поведінку економічних агентів сталість і передбаченість, структурує економічні взаємодії і тим самим створює певний порядок взаємодій між учасниками господарської системи” [8, с. 184].

Встановленню взаємозв'язку між темпами економічного зростання і результативністю функціонування інститутів присвячує своє дослідження Л.В. Таміліна [3, с. 309-326]. Автор показує, що цей взаємозв'язок обумовлений, головним чином, інтенсивністю накопичення фізичного і людського капіталу, а також зростанням продуктивності праці, яка у свою чергу, обумовлена розвитком технологій і підвищенням ефективності виробництва унаслідок інтеграції національної економіки до міжнародного поділу праці. Розвиток технологій відбувається тим інтенсивніше, чим більш конкурентноздатними є умови, в яких функціонують економічні суб'єкти, і чим більш ефективними є мотиви до здійснення інноваційної і науково-дослідної

діяльності. Інтенсивність протікання всіх вище перелічених явищ залежатиме від стимулів, що діють в даній економіці, які, у свою чергу, є наслідком інститутів, що склалися в рамках даного суспільства. Економічне зростання залежить, таким чином, від традиційних чинників, які є похідними від діючих інститутів [3, с. 311-312]. Відповідно, інституційний чинник стає початковим в моделі економічного розвитку України і зумовлює інтенсивність появи традиційних детермінантів.

Мета даної статті полягає в доказі доцільності визнання інституційного середовища як основи сталого економічного зростання. Відповідно до мети передбачається вирішення наступних задач:

- обґрунтування ключової ролі і місця інститутів в процесах структурної трансформації соціально-економічної системи держави і забезпечення сталого економічного зростання;
- визначення специфіки функціонування держави як інституту влади в сучасних умовах господарювання;
- оцінка якості інституційного середовища в Україні;
- визначення основних напрямів вдосконалення інституційного середовища і посилення чинників, направлених на підвищення якості економічного зростання;

Фундаментальне обґрунтування факту, що економічне зростання є результатом реформ в інституційному середовищі країни, міститься в дослідженнях лауреата нобелівської премії Д.Норта [9]. Учений стверджує, що інститути є визначальним чинником довгострокового розвитку країни: “Ефективна організація економіки – ключ до економічного зростання. Її наслідком є встановлення такої інституційної структури і структури прав власності, яка створює стимули для напряму індивідуальних економічних зусиль в русло видів економічної діяльності, що зближують індивідуальну норму прибутку з суспільною...” [10, с. 600].

Дж. Скаллі кількісно підтвердив вплив політичних і інституційних чинників на економічне зростання. Він порівняв темпи зростання 115 країн з ринковою економікою за період 1960-1980 рр. з показниками, що вимірюють

© Я.В. Хоменко, 2007

ступінь політичної, цивільної і економічної свободи, з метою виявлення можливої кореляції. Дослідження підтвердило, що значно впливає на економічне зростання структура політичних інститутів. Зокрема, найбільші темпи зростання спостерігалися в політично відкритих країнах, що володіють високорозвинутою системою захисту прав приватної власності. Основна теза роботи була підтверджена: «Інституційне середовище істотно впливає на ефективність і темпи зростання економіки. Політично відкриті суспільства, де дотримуються норми закону та захищаються приватна власність і ринковий розподіл ресурсів, зростають в 3 рази швидше і в 2,5 рази ефективніше, ніж суспільства, де свобода обмежена» [10, с. 621-622].

Сучасний етап розвитку економіки України відрізняється тим, що на перший план виходять задачі економічного зростання і структурної трансформації. На цьому етапі в області структурної і соціальної політики доцільно посилити втручання держави в економіку і, відповідно, актуалізувати її роль. Такий підхід містить певну історично обґрунтовану логіку: ведуча роль у регулюванні відтворювальних процесів завжди відводилася державі. Це пояснюється її особливим положенням і специфічними функціями, що дозволяють оперативного впливати на відтворювальні процеси, пов'язані із структурними перетвореннями; реальним впливом в екстремальних ситуаціях на подолання кризових процесів, нерівноважних станів ринку; вирішенням глобальних проблем економіки, з якими ринкові механізми не справляються з достатньою ефективністю.

На перший погляд цей підхід суперечить основній концепції функціонування держави в умовах ринкової економіки, яка передбачає істотне скорочення масштабів прямого державного втручання. Насправді все відбувається інакше: процес дерегуляції в індустріальних країнах супроводжується не послабленням економічних функцій держави, а їх посиленням. Перебудова системи регулювання, її адаптація до умов, що змінилися, відбувається у формі диверсифікації діяльності держави з регулювання економіки, при цьому її роль і вага не втрачають свого значення.

Сьогодні в Україні держава, поза сумнівом, вже не той інститут влади, яким він був кілька років тому. Специфіка нових умов господарювання така, що крім традиційних функцій нинішній уряд вимушений знаходити нестандартні шляхи вирішення проблем, що виникли. Є. Ясин вказує на те, що зараз держава

повинна бути здатною і готовою «ініціювати необхідні для суспільства зміни, зважитися на непопулярні, болючі реформи, знайти потрібні компенсаційні заходи, але усе-таки звільнити економіку від непосильного тягаря, дати їй можливість встати на ноги і в той же час добитися підвищення ефективності соціальних витрат, щоб необхідний рівень соціальних функцій держави все ж таки забезпечувався» [11, с. 19]. Невід'ємна частина процесу перетворень – пошук золотої середини між імперативами державної дії і особистої свободи громадян і, зокрема, економічних агентів. Тому модель сучасної політики держави повинна формуватися з урахуванням балансу інтересів агентів або т.з. економічною раціональністю співпраці.

Основні напрями державної регулюючої дії, що використовуються в зарубіжних країнах, успішно можуть застосовуватися в українській економіці.

Загальна координація економічних процесів. Ця функція полягає в загальному державному регулюванні і стимулюванні розвитку економіки відповідно до вибраних орієнтирів. У цьому зв'язку особлива увага держави приділяється розробці і реалізації довгострокової економічної стратегії, що включає такі напрями, як структурні перетворення, природоохоронні заходи, енергетичний і науково-технічний розвиток.

Соціальна стратегія держави. Ця стратегія є однією з головних в довгостроковій стратегії багатьох зарубіжних країн. Соціальна стратегія включає політику доходів, цін, зайнятості, розвиток соціального захисту, соціальних гарантій та інші напрями. Основною метою державного регулюючого впливу є пом'якшення соціальної нерівності, підтримка балансу інтересів і досягнення загального консенсусу, з одного боку, і стимулювання економічної активності різних шарів і груп населення - з іншого.

Регулювання якісних особливостей економічного розвитку. В останні десятиріччя в розвинутих індустріальних країнах відбувається зміна пріоритетів державного регулювання. Поряд із стимулюванням конкурентного середовища зусилля держави направляються на поліпшення якісних особливостей економічного розвитку, включаючи поліпшення якості життя. У цьому напрямі вживаються заходи з створення стимулів усестороннього розвитку працівників, встановлення контролю за якістю і безпекою споживачьких товарів і захисту прав споживача, забезпечення належних умов праці та її охорони [12].

Аргументоване обговорення проблем

якості економічного зростання, його інтенсифікації і обмеження у взаємозв'язку з діючими інститутами передбачає оцінку інституційного компоненту.

Основним критерієм якості інституційного середовища виступає справедливість розподілу багатства в країні. Для її вимірювання використовується загально визнаний показник - коефіцієнт Джині [13]. Згідно з останніми дослідженнями, що проводилися в Україні в 1999 р., його значення склало 29,0, при цьому країна успішно зайняла 18 місце з 124 країн (для порівняння коефіцієнт Джині по Росії – 31,0; 25-е місце, 2002 р.) [14].

Ще одним традиційним показником якості вважається рівень економічної свободи. Цей показник є інтегральним індексом, що базується на результатах аналізу чинників інституційного середовища, які мають найбільший вплив на темпи економічного зростання. Його динаміка в пострадянських державах представлена в

таблиці 1 [15]. В Україні в 2006 році він склав 3,24 бали і дещо погіршився в порівнянні з попереднім роком. Зміни відбулися за рахунок погіршення сабррейтинга “фіскальний тягар” на 0,3 позиції і сабррейтинга “монетарна політика уряду” – на 1 позицію. Середньозважений рівень інфляції за період з 1995 по 2004 рр. склав 7,86%, що значно перевищило подібний показник за 1994-2003 рр. – 5,91%, і спричинило погіршення сабррейтинга на 1 позицію. Поліпшення сабррейтинга “державна інтервенція” на 0,5 позиції не було достатнім для вирівнювання загальної ситуації. В результаті загальний рейтинг економічної свободи країни погіршився в 2006 р. на 0,08 позиції. Експерти пов'язують це пониження з високими цінами на паливо, наслідком яких стала інфляція в 13% і, відповідно, зумовили економічний спад. При цьому слід зазначити, що в довгостроковому періоді позиція України дещо покращилася.

Таблиця 1.

Індекс економічної свободи в пострадянських державах в 1995-2006 рр.

Ранг	Країни	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
7	Естонія ¹	2,45	2,44	2,46	2,43	2,29	2,19	1,89	1,73	1,68	1,76	1,65	1,75
23	Литва ²	-	3,45	3,10	2,89	2,90	2,84	2,53	2,35	2,21	2,19	2,18	2,14
27	Вірменія ²	-	3,74	3,50	3,45	3,45	3,26	3,08	2,78	2,59	2,63	2,58	2,26
39	Латвія ²	-	3,19	2,86	2,84	2,74	2,69	2,49	2,49	2,35	2,41	2,31	2,43
68	Грузія ²	-	3,99	3,93	3,83	3,90	3,85	3,63	3,53	3,40	3,14	3,29	2,98
71	Кіргізістан ²	-	-	-	3,95	3,68	3,73	3,75	3,60	3,46	3,41	3,34	2,99
83	Молдова ³	4,10	3,45	3,60	3,43	3,44	3,30	3,70	3,25	3,13	3,09	3,11	3,10
99	Україна ³	4,00	4,00	3,78	3,83	3,95	3,75	3,88	3,84	3,59	3,49	3,16	3,24
113	Казахстан ³	-	-	-	4,23	4,14	3,95	3,80	3,65	3,50	3,65	3,61	3,35
122	Росія ³	3,60	3,70	3,83	3,54	3,65	3,80	3,84	3,74	3,54	3,51	3,61	3,50
123	Азербайджан ³	-	4,78	4,58	4,30	4,24	4,28	3,88	3,58	3,50	3,44	3,43	3,51
137	Таджикістан ³	-	-	-	4,30	4,15	4,16	4,16	4,14	4,15	4,20	4,05	3,76
144	Узбекістан ³	-	-	-	4,63	4,59	4,51	4,56	4,34	4,29	4,29	4,05	3,91
151	Білорусь ⁴	3,70	3,45	3,95	4,20	4,19	4,18	4,10	4,16	4,19	4,04	4,04	4,11

¹ Вільні

² Найбільш вільні

³ Найбільш сковані

⁴ Репресивні

Index Economic Freedom 2006

<http://www.heritage.org/research/features/index/countries.cfm>

В цілому, система інститутів, сформована в Україні, представляє собою помірно-авторитарну владу з широким розповсюдженням тіньової економіки і корупції, а задекларована

ринкова економіка відрізняється широким, але безсистемним втручанням держави. “Альтернативою інститутам авторитаризму, як відзначає С.В. Цирель, виступають не демократичні ін-

ституту, а різні тіньові антиінститути, які не тільки пом'якшують практику застосування жорстких законів, але і руйнують саме функціонування будь-яких суспільних і державних інститутів” [3, с. 140].

Таким чином, сьогодні актуалізується потреба вдосконалення діючих інститутів і посилення чинників, направлених на підвищення якості економічного зростання. У вирішенні цього питання, поза сумнівом, ведуча роль повинна належати державі, прерогативою якої залишається розробка політики сталого економічного зростання, що “балансує” інституційні, економічні, соціальні і екологічні аспекти розвитку. Для її успішної реалізації державі необхідно сформулювати принципово нову структуру інституційних відносин. Ключовими довгостроковими задачами розвитку стають забезпечення сталості інституційного оточення та адаптації створених інститутів. Поняття “сталість” у цьому контексті характеризується такими основними компонентами, як загальна сталість структур власності і правил привласнення, що склалися, протягом всього періоду здійснення довгострокових інвестицій, політична і правова сталість, дієздатність судової системи, культура контрактів і “зобов'язань, що викликають довіру”. Відомий шотландський філософ і економіст Д. Юм вважав, що “стабільність володіння”, “передача власності шляхом згоди” і “виконання обіцянок” є трьома основними природними законами розвитку [6, с. 16]. За відсутності адекватного інституційного фундаменту економічне зростання носитиме короткочасний кон'юнктурний характер.

Головною передумовою досягнення сталого економічного зростання повинен стати такий соціально-економічний устрій, метою якого є людська особа, а ринкові цінності виступають лише як засіб саморегуляції системи.

У моделі Р. Солоу основою науково-технічного прогресу визнаються накопичені знання [10, с. 603-605]. Існує об'єктивна власність людини – це власність енергії потреб, потреба в знаннях. У процесі свого розвитку ця власність стає об'єктивно-суб'єктивною, тобто розвивається до інтелектуальної власності людини. Саме остання є основою розвитку всього іншого.

На думку В.П. Колесова, економіка знання сьогодні – це якийсь рівень розвитку економіки і відповідно суспільства, коли на перший план виходить значення інтелектуальних ресурсів. Тобто це суспільство, де нові знання створюються, накопичуються і ефективно застосовуються, де є і пропозиція, і попит на них,

де знання дозволяють більш ефективно використовувати інші чинники виробництва [16].

Під економікою знань Г.Б. Клейнер розуміє ті характеристики загального рівня економіки, які пов'язані із знанням, не сектор виробництва знань, але всю економіку з погляду знань як чинника, як продукту і як засоби організації суспільства. Визначною рисою суспільства знань він вважає індивідуалізацію чинників виробництва. Звідси витікає і необхідність індивідуалізації потреб економічних агентів. Це значить, що ціна на даний товар теж індивідуальна і локалізується в рамках даної трансакції. Ціна як категорія універсальна втрачає своє значення. Кількісна економіка поступається місцем якісній економіці [16]. Таким чином, основне питання сучасної економічної політики держави повинне полягати у пошуку механізму максимізації рівня індивідуальної задоволеності агентів (personal satisfaction) в умовах відносної нерівності. “Координація господарських рішень в рамках держави різних одночасно існуючих економічних суб'єктів, на погляд А.Нестеренко, може сприяти зняттю відчуження кожного з них від життя людського роду і одночасно один від одного” [17, с. 49].

Все більш важливим у цих умовах стає сьогодні перехід до рівноправного партнерства. Це дозволяє поступово “розв'язувати” накопичені вузли протиріч між державними інститутами влади та економічними агентами. Тому, щоб забезпечити стале економічне зростання, слід найперше сприяти створенню міжсекторного партнерства, яке дозволить реалізувати та збалансувати існуючі інтереси держави та економічних агентів і досягти високого рівня довіри, терпимості, співпраці та взаємної відповідальності.

Умовами успішного партнерства є відкритість, прозорість та високий професіоналізм партнерів. Говорячи про професіоналізм партнерів, варто зауважити, що при реалізації соціально-економічних програм та інвестиційних проектів їхні виконавці мають справу з живими людьми, природою чи законом. Непрофесіоналізм, низькі етичні норми можуть швидше нашкодити цільовим групам, на які спрямована корисна дія програми або проекту. Тому питання впровадження етичних норм та професійних стандартів в рамках партнерства має бути взяте до уваги всіма партнерами.

Ефективне партнерство не можливо без особливого духовного та культурного середовища (в бізнесі це називають корпоративною культурою), тобто колективної системи ділових принципів, норм поведінки, традицій, символів,

ритуалів та віри, які були б сприйняті більшістю економічних агентів.

Література.

1. Чухно А. Актуальные проблемы стратегии экономического и социального развития на современном этапе // Экономика Украины. – 2004. – №4. – С.15-23.
2. Петкова Л. Концептуальні засади оцінки та прогнозу нової якості економічного зростання України // Регіональна економіка. – 2005. – №2. – С. 48-58.
3. Постсоветский институционализм. / Под ред. Р. М. Нуреева, В. В. Дементьева. – Донецк: “Каштан”, 2005. – 480 с.
4. Экономический рост и вектор развития современной России. Научная жизнь // Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 6. Экономика. – 2004. – №2. – С.86-107.
5. Хубиев К. Противоречия экономического роста // Экономист. – 2005. – №8. – С.46-54.
6. Радыгин А., Этнов Р. Институциональные компоненты экономического роста // Вопросы экономики. – 2005. – №11. – С. 14-38.
7. Дедов Л.А., Фельдман А.Э. Структурно-динамический подход к исследованию экономических систем. – Ижевск: Изд-во Удмурдского университета, 1993. – 97с.
8. Дементьев В.В. Экономика как система власти / Министерство образования и науки Украины. Донецкий национальный технический университет. – Донецк: Изд-во: “Каштан”, 2003. – 404 с.
9. North D. C., Thomas R. P. The Rise of the Western World. – Cambridge: Cambridge University Press, 1973.
10. Сакс Дж. Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход: Пер. с англ. – М.: Дело, 1996. – 848 с. (8).
11. Ясин Е. Функции государства в рыночной экономике // Вопросы экономики. – 1997. – №6. – С. 13-22.
12. Попов А. Плановые и рыночные методы: условия сочетания // Экономист. – 2005. – №10. – С. 45-55.
13. The Gini coefficient / Wikipedia. The Free Encyclopedia (http://en.wikipedia.org/wiki/Gini_index)
14. List of countries by income equality (http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_income_equality)
15. Index of Economic Freedom 2006 / Wall Street Journal (<http://www.heritage.org/research/features/index/countries.cfm>)
16. Экономика знаний: мировые тенденции и Россия // Вестник Московского университета. Серия 6 Экономика. – 2005. – №3. – С. 100-108.
17. Гребнев Л. О чем знают не только экономисты // Вопросы экономики. – 2001. – №9. – С. 39-58.

Статья поступила в редакцию 11.12.2006

О.А. БОНДАРЕНКО,

Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»

ИЗДЕРЖКИ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ТРАНСАКЦИЙ, ИХ ОСОБЕННОСТИ И РОЛЬ В ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРАКТИКЕ

В современной экономической теории значительное внимание уделяется анализу издержек хозяйствующих субъектов. Хотя в целом давно признано, что помимо трансформационных издержек, связанных с преобразованием природной среды в процессе производства благ, существуют трансакционные издержки, связанные с передачей прав собственности, сама категория трансакционных издержек, их классификация и измерение остается предметом споров среди исследователей и с течением времени претерпевает значительные изменения.

Так, в работах основателя теории трансакционных издержек, Рональда Коуза, последние определяются как издержки, возникающие

при использовании ценового рыночного механизма [1]. Дуглас Норт – один из ведущих специалистов в данной области – дает такое их определение: «Издержки оценки полезных свойств объекта обмена и издержки обеспечения прав и принуждения к их соблюдению» [2, с.45]. Оригинальным является определение трансакционных издержек как издержек, связанных с созданием, изменением, закреплением и использованием институтов экономическими субъектами [3], а также как издержек эксплуатации экономической системы [4, с.55].

Данной проблематике уделяют внимание и украинские авторы. О.О. Прутська определяет трансакционные издержки как «издержки

© О.А. Бондаренко, 2007